

ZAZNAVANJE OGROŽENOSTI OB NARAVNIH IN DRUGIH NESREČAH

Ljubica Jelušič*

Sodobna proučevanja v svetu, ki skušajo predvideti, kakšno bi bilo ravnanje ljudi v izrednih razmerah ali v vojni, pogosto posegajo po argumentih iz raziskav vedenja ljudi ob naravnih in tehnoloških nesrečah. Pri nas takih raziskav še nimamo, čeprav postajajo za optimalno načrtovanje ukrepanja ob nesrečah vse bolj nujne. Posebno pozornost bi kazalo posvetiti zaznavanju ogroženosti ob nesrečah, pri čemer bi model raziskovanja zajel:

1. tipične nesreče, ki so pogoste v Sloveniji;
2. metode raziskovanja: delno standardizirani vprašalniki za neposredno ogroženo populacijo in za kontrolno skupino izven ogroženega območja; poglobljeni intervju z vodji reševalnih akcij in mnenjskimi voditelji; metoda opazovanja (z neposredno udeležbo);
3. čas raziskovanja: anketiranje ob »vrhuncu« nesreče, ko se grožnja s posledicami prevesi v izgube; intervju takoj po normalizaciji socialnih razmer; ves čas nesreče metoda opazovanja.

V deželah, kjer so naravne nesreče pogoste in kjer so znanstvene analize osnova za pripravo sistema na morebitne nesreče in na vojno, raziskovalci že desetletja spremljajo dogajanja ob nesrečah. Njihov interes je usmerjen predvsem v socialne pojave ter v čustvovanje in obnašanje posameznika. Raziskave izvajajo po nesreči, ko se razmere že normalizirajo, vse bolj pa med samo nesrečo; neredko srečujemo kot metodo raziskovanja celo eksperiment, s katerim verifikirajo hipoteze v vedenju ob nesreči, npr. verjetnost paničnega bega ipd.

Predpisano ravljanje ob nesrečah

V okviru obrambnega in varnostnega načrtovanja se naravne in druge nesreče pojavijo v načrtih za delovanje civilne zaščite. V njih najdemo ukrepe in aktivnosti za zaščito, reševanje in odpravljanje posledic. Praviloma tudi predpisujejo ravnanje enot civilne zaščite. Pomanjkljivost teh predpisanih ravnanj je, da ne upoštevajo vedno dejanskih razmerij med ljudmi, njihovega običajnega ravnanja, stopnje obveščenosti oziroma pripravljenosti na nesrečo, še najmanj pa njihova čustvovanja v nevarni situaciji. Običajno tudi spregledajo, da so člani enot civilne zaščite ljudje – pripadniki skupnosti, ki se ne bodo vedli tako kot na vajah, če bo ogrožena njihova lastna skupnost. Predpostavljamo, da se bo njim »predpisani altruizem« spreminjal v skrb za najbližje in za premoženje. Ravnanje civilne zaščite ob tehnološki nesreči bo verjetno drugačno od ravnanja civilne zaščite v lokalni skupnosti; še posebej zato, ker bo šlo za zavarovanje proizvodnje, pri čemer bo predvsem važno, v čigavi lasti bodo sredstva za proizvodnjo in kakšna bo

stopnja identifikacije delavcev s podjetjem.

Raziskava »Pripravljenost družbenopolitičnega sistema SFRJ za SLO in DS« v letih 1986 in 1987 je pokazala, da so načrti civilne zaščite v delovnih organizacijah po vsej Jugoslaviji sicer narejeni v skladu z zveznimi predpisi, vendar pa niso operacionalizirani za specifične razmere, v katerih delujejo posamezne DO. Možnosti naravnih in drugih nesreč so v načrtih ocen ogroženosti upoštevali v Vojvodini in Sloveniji, povsod pa so bili »načrti preobsežni, komplicirani in nepregledni ter zato premalo operativni« (3).

Tudi načrti civilne zaščite v krajevnih skupnostih so pogosto narejeni na podlagi prepričanja, da bodo ljudje v nesreči ravnali napak, če jim ne bo z načrtom ali predpisom določeno, kako naj se obnašajo. Prenormiranost naših obrambnih in varnostnih načrtov je nasploh posledica prepričanja načrtovalcev (2), da je treba predvideti vsa mogoča ravnanja tako nasplošno kot domačega prebivalstva (vse, kar je predvideno in naučeno, je lažje nadzorovati) in (1) da ljudje vedno ravnajo nepredvideno, se pravi neracionalno, zato jih je treba izuriti po načrtu.

Poudariti velja, da metodologija povojnega obrambnega in varnostnega načrtovanja v Jugoslaviji nikoli ni izhajala iz raziskav stvarnosti, ampak vedno iz zdravega razuma načrtovalcev, ki je temeljil predvsem na vojaških priznanjih.¹

¹ Ob tem se kaže ponovno spomniti dokaj popularnega primera, to je obrambnega načrta kraljevine Jugoslavije, ki bi še po sodobnih kriterijih veljal za dobrega, pa je vendar oblast z vojsko vred kapitulirala v nekaj dneh.

² V zvezi z govoricami velja omeniti, da so ob naravnih in tudi tehnoloških nesrečah zelo pogost pojav, še posebej takrat, ko manjka objektivnih informacij o vzrokih, načinu ravnanja in posledicah nesreče. To so govorice o strahu in negotovosti; s tem se je pri nas veliko ukvarjal Arnaudović (1983).

Potrebnost raziskovanja zaznavanja nesreče

Da bi se lažje približali optimalnosti v načrtovanju ukrepov civilne zaščite, pa tudi drugih načrtov za varnostno in obrambno delovanje, bi bilo treba z raziskavami spremljati nesreče, do katerih prihaja v Sloveniji, in sicer z vidika tako kolektivnega kot osebnostnega vedenja ogroženih ljudi. Raziskave bi kazalo izpeljati:

1. **po nesreči**, z določenim časovnim zamikom, v katerem ljudje uredijo svoje občutke, ko v svojih razmišljanjih nesrečo lažje vgrajujejo v širše globalne probleme družbe, ko niso več obremenjeni z govoricami,² ko se življenje vrne v stare socialne okvire, čeprav so materialne posledice še prisotne;
2. **ob nesrečah**, ko so ljudje vrženi iz običajnih socialnih razmerij, ko je ogroženost neposredna in huda, ko manjka informacij in je razmišljanje ter ravnanje, predvsem zaradi strahu, lahko (čeprav ne nujno) iracionalno.

Rezultati raziskav, ki bi bili narejeni za isto nesrečo, vendar ena ob nesreči, druga pa s časovnim zamikom, ne bi bili enaki. Tudi cilj raziskovanja ne, kajti v raziskavi po nesreči težko merimo čustva in občutke, povezane prav s trenutkom nesreče same v raziskavi ob nesreči pa ni mogoče raziskovati npr. pravilnosti ravnanja ali ocene celotne nesreče. Tudi instrumenti, ki bi bili uporabljeni za raziskavo, bi se morali razlikovati glede na situacijo. Če bi npr. uporabljali standardizirani vprašalnik, potem bi bil lahko tisti, s katerim bi raziskovali po nesreči, daljši (do eno uro), poglobljen v probleme posledic, kompleksen, tisti, ki bi ga uporabljali ob nesreči, pa bi moral biti neprimerno krajši, vprašanja v njem ne bi smela biti kompleksna (izogibati bi se bilo treba mrežnemu tipu vprašanj); v vprašalniku je možno imeti tudi nekaj odprtih vprašanj, ker ni mogoče pričakovati, da bi lahko anketarji ob nesreči ljudem na dolgo razlagali zapletena vprašanja. Anketiranje bi potekalo kot razgovor, v katerem bi anketar moral zabeležiti čim več originalnih odgovorov, besednih zvez, asociacij, ki bi jih uporabil respondent.

Model raziskovanja ob nesreči

Problem in namen raziskovanja

V nadaljevanju se bomo poglobili samo v metodologijo raziskave, ki bi lahko bila narejena **ob nesreči**. Namen takšne raziskave (ali raziskav) bi bil ugotoviti, kako ogroženi ljudje zaznavajo nevarnosti, kako se samoorganizirajo, ko so obveščeni in ko se zavedo nevarnosti, od kod pričakujejo dodatno pomoč, komu zaupajo. Rezultati bi bili uporabni za načrtovanje ukrepov civilne zaščite in za ukrepanje družbenopolitične skupnosti. S tem bi dosegli, da bo njihovo delovanje dopolnjevalo samoorganizacijske aktivnosti ljudi, ne pa da poteka vzporedno, včasih celo v nasprotju z njimi, tako da se tudi zaradi težav z mobilizacijo in sinhronizacijo aktivnosti povečujejo težave in zmeda ob nesreči. Takšne ocene seveda ne smemo uporabljati posplošeno, vedeti pa moramo, da ni bilo malo primerov, tako v svetu kot pri nas, ko aktivnosti ob nesrečah niso potekale ravno optimalno.³

³ Za primer nesposobnosti ali dezorganizacije reševalne službe se velja spomniti potresa v Armeniji, ko se lokalna civilna zaščita sploh ni znašla. Do organiziranja reševanja je prišlo šele po prihodu visokega vladnega predstavnika na kraj nesreče. Spomnimo tudi se, da so ob neurju na Kozjanskem v letu 1989 cestne službe potrebovale veliko časa (v nekaterih primerih kar nekaj dni) za vzpostavitev vsaj zasilne cestne povezave z najbolj oddaljenimi kmetijami.

V raziskavi ob nesreči bi kazalo upoštevati značilnosti posameznih tipov nesreč, predvsem pa razlike, ki veljajo za naravne nesreče na eni strani in za t. i. tehnološke nesreče, torej tiste, ki so posledica človekovega napačnega ravnanja. Naše izhodišče bo tipologija, ki jo navaja Ušeničnik (1983), ki glavne vire nevarnosti razvršča takole:

1. nevarnosti zaradi naravnih pojavov, kot so: potresi, zemeljski plazovi, udori, prelomi, rečne poplave, visoke plime, suša, nevihte, toča, močni vetrovi, žled, pozeba, visok sneg, snežni plazovi, gozdni požari, epidemije nalezljivih bolezni, epizootije;

2. tehnološke nesreče: požari, eksplozije, rudniške nesreče, poplave ob porušitvah jezov in vodnih akumulacijah, velika onesnaženja zraka, vode, zemljišč, jedrske nesreče in večje prometne nesreče.

Za vse nesreče velja, da so praviloma nenadne in nepričakovane, toda z napredkom znanosti vse bolj napovedljive. Naravne nesreče napovedujejo različni strokovnjaki,⁴ za morebitne tehnološke nesreče pa so odgovorni tudi konstruktorji. Izogibanje nesreči naj bi bilo vključeno že v samo konstruiranje (značilen primer je gradnja krške nuklearke) ali tudi v proizvodni proces. Pa vendar se, in to vse bolj pogosto, zaradi nepravilnega ravnanja in novih odkritij o strupenosti posame-

znih proizvajenih nesreče dogajajo oziroma javnost se dogajanja nesreč vse bolj zaveda.

⁴ Lahko pa se zgodi, da kljub napovedim vlada ne sprejme preventivnih ukrepov, potrebnih za vnaprejšnjo blažitev škode (zmanjšanje prometa, zaprtje šol, odpoved javnih manifestacij...), kar povečuje katastrofo in slabi ugled vlade. Pred nedavnim je bilo tako zaradi neurja v Angliji.

Cilji in hipotetični okvir raziskovanja

V raziskavi ob nesreči bi bilo nujno preveriti:

– kakšni so bili ukrepi družbenopolitične skupnosti za preprečitev nesreče (velja predvsem za tehnološke nesreče), kako bi se zmanjšala verjetnost nesreče (npr. gradnja nasipov proti poplavam, obramba pred točo);

– kakšni so bili ukrepi za pripravljenost na nesrečo: obveščenost, vaje (npr. za spraznitev prostorov, za nudenje prve pomoči), materialne priprave (zaloge hrane, zaščitnih sredstev), služnosti in razumevanje sporočil alarmnih naprav);

– kakšne so reakcije žrtev v nesreči, na koga se obrnejo po pomoč, komu sporočijo, da jih je prizadela nesreča, kakšno pomoč ponuja lokalna skupnost in kakšno družbenopolitična skupnost, kako se prepreči nastajanje škode (nepravilen dostop do hiš, vasi, nepotrebna ali neracionalna evakuacija, nepravilna prva pomoč...), kako zgodaj se začno ukrepi za hitro odpravo posledic in kakšne dejavnosti se načrtujejo za obnovo po nesreči.

Za izvedbo raziskave o tem, kako ljudje zaznavajo stopnjo nevarnosti v nesreči, bi si lahko postavili naslednjo hipotezo:

Zaznavanje ogroženosti zaradi naravnih ali drugih nesreč je odvisno od mnogih dejavnikov, in sicer od stopnje znanja o verjetnosti nesreče in njenih posledicah, od stopnje presenečenja ob nenadnosti oziroma nepričakovanosti nesreče, od napovedljivosti nesreč, od stopnje izurjenosti za posamezne aktivnosti, od hitrosti in oblike ponujene pomoči s strani družbenopolitične skupnosti.

Glede na nesreče, ki najpogostejše ogrožajo Slovenijo in njeno prebivalstvo, bi:

1. morali načrtovati ukrepe, s katerimi bi ljudi čimbolj pripravili na morebitno nesrečo;
2. če bi do nesreče prišlo, naj bi njihovo ravnanje povzročilo čim manj dodatnih težav;
3. ljudje bi morali čim bolj pomagati pri normalizaciji razmer.

Raziskave zaznavanja ogroženosti bi bilo treba pripraviti ob naslednjih vrstah nesreč:

1. ob naravnih nesrečah, kot so potres, ponavljajoča se neurja s točo, gozdni požari, dolgotrajne suše, verižne nesreče nevihte – poplave – zemeljski plazovi;
2. ob tehnoloških nesrečah, kot so požari, eksplozije, rudniške nesreče, velika onesnaženja zraka, vode in zemljišča, velike prometne in železniške nesreče.

Ciljne skupine in metode raziskovanja

Ciljna skupina raziskovanja bi bili ob naravnih nesrečah ljudje v centru in tudi na obrobju prizadetega območja. Pri tehnoloških nesrečah pa bi bile ciljne skupine bistveno manjše, zajele bi namreč neposredno ogrožene. Le pri ekoloških nesrečah bi ravnali podobno kot pri naravnih nesrečah. Pri naravnih nesrečah bi ugotavljali predvsem stopnjo zavedanja ter sposobnosti za optimalno reagiranje, pri tehnoloških nesrečah pa bi merili tudi stopnjo zaznavanja vzrokov nesreče. Upoštevati je tudi treba, ali gre za nesrečo, v kateri je neposredno ogrožena fizična eksistenca ljudi (npr. potres), ali pa za nesrečo z materialnimi posledicami dolgoročnega značaja (npr. suša).

Delno standardizirani vprašalnik

Za zgornji namen bi uporabili delno standardizirani vprašalnik z naslednjo strukturo:

SKLOP A – ZNAČILNOSTI NESREČE

- poimenovanje nesreče
- ali se nesreča ponavlja, pogostejše ponavlja ali je popolno presenečenje
- koliko let najstarejši ne pomnijo takšne nesreče
- kako dolgo že vedo za nevarnost
- kako so se pripravili na možnost nesreče, ali so verjeli, da je nesreča možna
- posameznik naj opiše, kako je doživel nesrečo (besede čim bolj verno zabeležiti)
- kdo in kako je obveščal o nesreči (alarm, po radiu, po TV, sosedje, sorodniki, znanci, po telefonu, sodelavci)
- čigavega obvestila se spominjajo kot prvega in čigavemu so najbolj verjeli

SKLOP B – REAKCIJA NA NESREČO

- kaj so naredili po obvestilu o nesreči: iskali dodatne informacije, začeli ukrepati po načrtu civilne zaščite (ali ga poznajo), po lastni presoji, po poprejšnjih izkušnjah, po navodilu sosedov, po navodilu po radiu
- ali je prišlo do podcenjevanja nevarnosti, do preveč ali dovolj samozaupanja
- kje so se naučili ukrepati
- česa niso znali
- kje so iskali pomoč
- kdo je prvi ponudil pomoč
- od katerega politika, organizacije, stranke pričakujejo pomoč
- kaj čutijo: strah, pogum, strah zase, za zemljo, za letino/proizvodnjo, za tovarno, za prihodnje rodove

SKLOP C – DEMOGRAFSKA

VPRAŠANJA: spol, starost, izobrazba, mesto bivanja, mesto zaposlitve

164 Anketo se izvede v trenutku, ko se nesreča prevesi prek t. i. vrhunca,⁵ to je točke, v kateri je motnja socialne in psihološke strukture največja, ko se grožnja s posledicami prevesi v izgubo.

Metoda opazovanja. V času do vrhunca nesreče potekajo aktivnosti iz metode opazovanja (v najboljšem primeru opazovanja z neposredno udeležbo). Opazovati je treba predvsem način obveščanja, stopnjo socialne dezintegracije, delovanje državnega aparata, mobilizacijo civilne zaščite, širjenje govorice in vzroke njihovega nastanka. Vse to opravlja raziskovalna ekipa, medtem ko naj bi anketirarsko mrežo sestavljali domačini z ogroženega območja, vendar taki, ki jih nesreča ni neposredno prizadela.

Anketiranje kontrolne skupine. Hkrati poteka anketiranje kontrolne skupine v drugem delu Slovenije, kjer obstaja nevarnost podobne nesreče. Vprašalnik je isti kot za neposredno udeležene v nesreči, le da so trditve postavljene v pogojniku (trditve o ukrepanju, znanju, obveščeniosti, pomoči). Če takšne možnosti ni, se kontrolna skupina izbere na manj ogroženem območju z isto nesrečo.⁶ S tem bi preverili, ali na čustvovanje, ravnanje in reakcije ljudi res vpliva samo nesreča ali še kaj drugega.

Pri tehnoloških nesrečah lahko predstavljajo kontrolno skupino delavci neke podobne tovarne, kjer ravno tako lahko pride do požara, izliva strupenih snovi, onesnaženja okolja ali drugih nesreč.

Intervju. Med metode, ki bi jih kazalo uporabiti v takšni raziskavi, sodi še intervju, ki bi ga izvedli takoj po odpravi najhujših posledic nesreče. Ciljna skupina bi bili vodje reševalnih akcij in mnenjski voditelji,⁷ ki bi jih določili v raziskavi, izvedeni s pomočjo ankete. To bi bili verjetno tisti ljudje, ki so prvi priskočili na pomoč, ki so bili najbolj izkušeni in najbolje obveščeni.

Intervju bi opravili na osnovi opomnika, v katerem bi bile zajete naslednje teme:

- dejanska stopnja ogroženosti,
- ocena ravnanja ljudi,
- ocena reševalnih akcij,
- ocena razmerja med samoorganizacijo ljudi in med pripravami ter delovanjem državnega aparata.

Zaključek

Modelov raziskovanja zaznavanja ogroženosti ob naravnih in drugih nesrečah je lahko veliko. Navsezadnje ima vsak raziskovalec svojo predstavo o problemu in pristopu k raziskovanju. Vseeno upam, da bo predstavljeni model morebitnemu

raziskovalcu tega problema v oporo in pomoč. Verjetno je treba pričakovati tudi pomisleke v zvezi z moralnostjo izvajanja raziskave v nesreči. Mislim, da je bolj nemoralno nepravilno pomagati ljudem, kot pa učiti se, kako čutijo, zaznavajo, reagirajo, obstajajo in česa si želijo, ko jih prizadene nesreča.

1. Arnautović, D., 1983. Glasine jedno od oružja specijalnog rata. Beograd, VIZ.

2. Polić, M., 1983. Glasine jedno od oružja specijalnog rata. Beograd, VIZ.

3. Smrekar, J., 1988. Planska dokumenta za rad OUR u neposrednoj ratnoj opasnosti i u ratu – plan odbrane. V: Pripremljenost društveno-političkog sistema za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu III, FSPN Ljubljana, FSPN Skopje.

4. Ušeničnik, B. 1983. Civilna zaštita. RCOU Poljče.

5. Vreg, F. 1973. Družbeno komuniciranje. Založba Obzorja, Maribor.

Ljubica Jelušič

Perception of Threats in the Case of Natural and Other Disasters

Researching people's behaviour in disasters is today used to anticipate behaviour in future disasters, in possible wartime, or in to state of emergency. The main reason is to foresee the measures for helping threatened people. It will be very useful for Slovenia to begin researching this topic, especially because of the need to improve activities in the event of natural and ecological disasters. This article is a contribution to models of such research.

UJMA
UJMA
UJMA
UJMA
UJMA
UJMA
UJMA
UJMA
UJMA
UJMA

⁵ Več o značilnih fazah nesreč glej v: Polić, 1988.
⁶ Npr. dolgotrajna suša, ki povzroči socialno dezintegracijo na Krasu, povzroča na Notranjskem šele prve omejitve porabe pitne vode.
⁷ O tem, kdo so mnenjski voditelji, piše Vreg (1973: 53–56).